

Jan Rath

Een verwaarloosd electoraat

Bij de gemeenteraadsverkiezingen van 19 maart aanstaande zullen de buitenlanders in ons land ook hun stem kunnen uitbrengen. Medio 1984 had Rotterdam daarvan de primeur, al betrof het toen verkiezingen voor deelgemeenteraden. Op grond van die Rotterdamse ervaring vraagt Jan Rath zich af of de politieke partijen wel geïnteresseerd zijn in de allochtone kiezersgunst.

Jan Rath

'De buitenlanders in Rotterdam moeten weten waar de PvdA voor staat, en waar ze staat: aan hun kant. Maar ik heb weinig hoop dat het opkomstpercentage van deze groep bij de komende verkiezingen toe zal nemen. Vaak weten immigranten niet eens het verschil tussen een partij als het CDA en een partij als de PvdA.¹ Dit waren de woorden van de voorzitter van een PvdA-afdeling in Rotterdam aan de vooravond van de verkiezingen voor nieuwe deelgemeenteraden op 16 mei 1984. De partijen zien zich nu opnieuw voor de taak gesteld een hoge opkomst te bewerkstelligen, ook van buitenlandse kiezers. Sinds 1980 hebben immers ook niet-Nederlandse ingezetenen het recht deel te nemen aan deze verkiezingen. De ervaringen hebben echter geleerd dat die deelname in de praktijk niet zo vanzelfsprekend is.²

In 1980 was de opkomst van niet-Nederlanders twaalf procent, wat nog aanzienlijk geringer was dan de toch al lage opkomst van Nederlanders (37 procent). Een veel-, zo niet de meest gehoorde verklaring hiervoor komt erop neer dat het de buitenlanders aan voldoende kennis omtrent het Nederlandse politieke stelsel ontbreekt. Pogingen om die kennisachterstand bij te spijkeren, zouden zijn spaakgelopen op taal- en cultuurbarrières. Maar is deze gedachtegang wel juist? In dit artikel wil ik wat kanttekeningen plaatsen bij de veronderstelling dat de verkiezingsdeelname van migranten in sterke mate manipuleerbaar zou zijn door het verschaffen van kennis.

Overheid

Deze veronderstelling wordt in sterke mate

gevoed door de overheid. Zoals bekend heeft het parlement onlangs het wetsontwerp aangevaard, dat niet-Nederlandse ingezetenen onder bepaalde voorwaarden het actief en passief kiesrecht verleent voor gemeenteraden. Tegelijkertijd heeft het zijn fiat gegeven voor het voeren van een grootschalige voorlichtingscampagne onder supervisie van het ministerie van Binnenlandse Zaken, gericht op dit nieuwe electoraat; hieromtrent is in de Tweede Kamer zelfs een motie aangenomen. Uitgangspunt van deze campagne is dat nieuwe kiezers onvoldoende kennis zouden hebben van het Nederlandse politieke systeem. De organisatoren van de campagne voelen zich gesteund door wetenschappelijk onderzoek. Een door de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en Veldkamp Markt-onderzoek verricht onderzoek onthult dat buitenlanders inderdaad niet zo op de hoogte zijn van het reilen en zeilen in de Nederlandse politiek.³ Velen zouden zelfs niet eens de naam van hun eigen burgemeester kennen. Een ernstige tekortkoming, naar het oordeel van de onderzoekers. Uit een naderhand gehouden onderzoek blijkt dat het aantal buitenlanders dat ermee bekend is dat zij kiesrecht krijgen, met sprongen is toegenomen.⁴ En dat terwijl de campagne nog niet eens van start was gegaan. Uit dezelfde onderzoeken komt naar voren dat de bereidheid om naar de stembus te gaan, als de gelegenheid er is, erg groot is.

Jan Rath is verbonden aan het Centrum voor Onderzoek van Maatschappelijke Tegenstellingen van de Rijksuniversiteit Leiden.

De overheid, die onder meer tot taak heeft de burgers op hun rechten te wijzen, hoopt door het vermeerdere van de kennis omtrent het kiesrecht een bijdrage te leveren aan het gebruik ervan. Het valt op dat het accent van deze kennisverschaffing op het actief kiesrecht ligt; passief kiesrecht komt maar mondjesmaat aan de orde. Al zeggen de campagnevoerders dat zij slechts 'feitelijke informatie' geven over het hoe en waarom van het stemmen, de praktijk laat zien dat de campagne wel degelijk opkomstbevorderende bedoelingen heeft. Hoewel de campagne officieel nog maar net van start is gegaan, is nu al duidelijk dat zij veel nadruk legt op de (discussie over de) benadering van buitenlanders.

Paternalistisch

Het verbaast mij ten eerste dat van de kant van buitenlanders of van hun zaakwaarnemers nog amper geluiden te horen zijn geweest dat de hele campagne-opzet een wat paternalistisch karakter heeft. Het onderzoek waar de campagne op gebaseerd is, laat immers niet zien of, en zo ja in hoeverre de kennis van buitenlanders ter zake wezenlijk verschilt van die van autochtone Nederlanders met een vergelijkbare opleiding en sociaal-economische positie. Nu wordt licht de suggestie gewekt dat – en ik chargeer hierbij – de buitenlanders er weer niets van afweten, terwijl de Nederlanders wel precies van allerlei zaken op de hoogte zijn.

Dat lijkt mij op zijn minst betwijfelbaar. Het moge voor sommigen misschien voor de hand liggen dat de kennis van buitenlanders ter zake kleiner is, maar juist dan moeten we extra op onze hoede zijn voor het stigmatiser-

Een verwaarloosd electoraat

ren van een complete bevolkingsgroep. Een tweede reden is dat het risico dreigt dat Nederlanders voor buitenlanders bepalen wat goed en belangrijk is.

De campagne is een vrijwel Nederlandse gelegenheid, in die zin dat het Nederlanders zijn die de touwtjes in handen hebben. Buitenlanders kunnen hooguit op ondergeschikte onderdelen een aandeel hebben in de campagne. Het is zelfs al voorgekomen dat organisaties van buitenlanders slechts via een Nederlandse ambtelijke bemiddelaar contacten konden leggen met politieke partijen voor zoiets triviaals als het beleggen van een verkiezingsbijeenkomst.

Ach, zou men kunnen redeneren, wie campagne voert moet dit dan maar op de koop toenemen. Het gaat immers om een 'hoger' doel, namelijk het betrekken van migranten bij de politieke besluitvorming. Maar wordt dit doel op deze manier ook bereikt? Of, anders gezegd, hoe reëel is het te verwachten dat met een voorlichtingscampagne meer migranten van hun kiesrecht gebruik maken? Het gaat hierbij om twee vragen, te weten: bereikt de in de campagne aangeboden informatie de doelgroepen, en van hoe groot belang is de (al dan niet door een campagne vergrote) kennis van het politieke systeem voor het daadwerkelijke stemgedrag?

Ik zal trachten deze vragen te beantwoorden aan de hand van een onderzoek dat ik heb verricht naar de deelname van migranten aan de deelraadsverkiezingen van 16 mei 1984 te Rotterdam.⁵ Deze verkiezingen voor deelgemeenteraden, een soort gekozen wijkraden met beperkte bevoegdheden, kunnen we in zekere zin beschouwen als een proeftuin voor de verkiezingen voor gemeenteraden.

Passief

Enige achtergrondinformatie. De verkiezingen vonden plaats in zeven Rotterdamse deelgemeenten, te weten Centrum-Noord, Charlois, Hoek van Holland, Kralingen, Overschie, Prins Alexander en IJsselmonde. Van de in totaal 240 000 inwoners zijn er ruim achtduizend afkomstig uit Suriname of de Nederlandse Antillen en een kleine dertien duizend uit andere landen, vooral uit Turkije en Marokko. Het merendeel van de migranten woont in de 'achterstandbuurten' van Centrum-Noord, Charlois en Kralingen. De meeste gevestigde partijen deden aan de verkiezingen mee: PvdA, CDA, VVD, D'66 en de kleine christelijke partijen. Klein links boycotte om principiële redenen deze deelraadsverkiezingen. Naast een handvol wijkgebonden partijtjes stonden verder de Centruumpartij en de Turkse moslimpartij Hak Yol in enkele deelgemeenten op de verkiezingslijst. In totaal ging het om 767 kandidaten van wie vijftien migranten, grotendeels afkomstig uit Turkije (acht) en Marokko (drie), driemaal zo weinig als op grond van hun aandeel in de bevolking te verwachten was.

Lokale omstandigheden hadden tot gevolg dat er een tamelijk intensieve campagne werd gevoerd met onder meer het oogmerk de opkomst te bevorderen. Men zou formeel een onderscheid kunnen maken tussen 'voorlichting', waarin slechts feitelijke informatie over deelgemeenteraden en kiesrecht verstrekt wordt, en 'propaganda', waarin het erom gaat de opkomst en bovenal de partijvoorkeur te beïnvloeden. Het eerste wordt in eerste instantie beschouwd als een taak van de overheid; het laatste als een taak van particulieren, zoals politieke partijen, belangengroepen en dergelijke.

In de praktijk bleek dit onderscheid niet zo scherp te zijn: het waren de gemeente en de deelgemeenten die het leeuwedeel van de organisatie, de financiering en de uitvoering van de campagne op zich namen. Het was zonneklaar dat de ambtelijke voorlichters weinig wilden overlaten aan de politieke partijen die - naar eigen zeggen - hiervoor weinig geld en menskracht hadden. De partijen hoefden hun activiteiten slechts te beperken tot het bemannen van een uitstapkraam of het leveren van een spreker voor een politiek forum. Het gros van de partijen liet het hierbij, een enkele advertentie, aanplakbiljet of folder uitgezonderd. Hun passiviteit viel met name op in Kralingen, waar de deelgemeente-

Jan Raaij

HAK YOL

16 MAYIS
SEMT BELEDİYE SEÇİMLERİ

OYUNU HAK YOL'A AT.

OYUNUZU SİZİN SESİNİZ OLAN
HAK YOL'A VERİNİZ?
ROTTERDAM'DA İLK DEFA YABANÇILAR
KENDİ SESLERİNİ DUYURUYOR
HAK YOL.

HAK YOL SİZİN SESİNİZ
HAK YOL SİZLERİN PARTİSİ.
HAK YOL HEFİMİZİN
HAK YOL DESTEKLE

HOLLANDADA İYİ KOMŞULUK İLİŞKİSİ İÇERİSİNDE
BİRLİKTE YASAMAYI İSTEYENLERİN SESİ HAK YOL'DUR
AZINLIKLARINDA İSTEKLERİNİ DUYURACAK OLAN
YİNE HAK YOLDUR

16MAYIS SEÇİMLERİNE KATIL, SESİNİ DUYUR
HAK YOLA ŞANŞ VER
SEMTİNDE SENİ GERÇEK TEMSİL EDECEK ANCAK SENİN İCİNDEN
GELENDİR HAK YOL.

SESİNİ DUYUR. 16 MAYISTA CHARLOIS
SEMTİNDE OYUNU MUTLAK HAK YOL'A AT.

SEMTİMİZDE ADAYLARIMIZ

1. ZİYAETTİN KÖMÜRÇÜ
2. MİKTAT KURT

HAK YOL HAK YOL HAK YOL HAK YOL HAK YOL HAK YOL

Verkiezingspamflet van de Turkse partij Hak Yol

voorlichters bij uitzondering kozen voor een sobere verkiezingsstrijd. In de meeste deelgemeenten organiseerden zij een bonte campagne met 'Amerikaanse trekjes' en daarom sprong het gebrek aan initiatief van de politieke partijen minder in het oog.

In de campagne ging veel aandacht uit naar de dreiging van de Centruumpartij, vooral in die deelgemeenten waar zij meedeed. In brede kring leefde de vrees dat de partij flink wat zetels zou winnen, en velen (ambtenaren, maar ook leden van partijen en anti-fascistiegroepen) spanden zich elk op hun eigen manier in om dat te voorkomen.

De overheid, met name de centrale gemeente, spande zich daarenboven extra in om niet-Nederlandse kiezers te activeren. Naast de bestaande campagnemiddelen werden nieuwe beproefd. Zo werden vele niet-Nederlanders aangeschreven met informatie over het kiesrecht en werden zij opgeroepen speciale bijeenkomsten bij te wonen. Voorts konden de etnische kiezers via de informatietelefoon en via hun eigen programma's op radio en televisie iets in hun eigen taal over de verkiezingen vernemen. Ten slotte werden door en/of voor enkele migrantenkandidaten in eigen kring via slagerijen, koffiehuizen of moskeeën pamfletten verspreid en oproepen gedaan om naar de stembus te gaan.

Het is overigens opmerkelijk dat de eigen organisaties van migranten geen rol van betekenis hebben gespeeld in deze campagne; alleen vanuit de Turkse moskeeverenigingen is op eigen initiatief iets ondernomen. Niettemin had de campagne voor migranten een geheel eigen dynamiek. Wat de gevestigde partijen betreft: zij legden ten opzichte van het migrantenelectoraat een grote passiviteit aan de dag. Door te wijzen op de campagne die de overheid organiseerde, konden zij hun gebrek aan initiatieven legitimeren.

Verkiezingsuitslag

In enkele buurten in Charlois, Kralingen en Prins Alexander zijn zogeheten schaduwver-

kiezingen georganiseerd om iets te weten te komen over de wijze waarop verschillende bevolkingsgroepen van hun kiesrecht gebruik hebben gemaakt. Enkele bevindingen:

-Het gemiddelde opkomstpercentage was laag, 45 procent, van autochtone Nederlanders was dat 47 procent, van Surinamers en Antillianen slechts 26 procent, maar van niet-Nederlanders 40 procent. Dat laatste was nog wel lager dan dat van de autochtonen, al is het in vergelijking met de verkiezingen van 1980 verdrievoudigd. Anders dan velen verwachtten, was de opkomst van Marokkanen hoger dan die van Turken (46 respectievelijk 39 procent). De lage opkomst van Surinamers en Antillianen valt des te meer op daar zij in tegenstelling tot niet-Nederlanders geen grote taalbarrière hebben en zij als Nederlandse staatsburgers verondersteld kunnen worden meer kennis en inzicht in het Nederlandse politieke systeem te hebben.

-De gemiddelde opkomst van Surinaamse en Antilliaanse vrouwen en die van niet-Nederlandse vrouwen (30 respectievelijk 42 procent) was hoger dan die van de mannen uit deze bevolkingscategorieën (23 respectievelijk 39 procent). Het was slechts bij Nederlanders, Marokkanen en vooral bij Turken dat de vrouwen vaker dan de mannen thuisbleven (Nederlanders 45 respectievelijk 49 procent; Marokkanen 41 respectievelijk 48 procent; Turken 31 respectievelijk 47 procent; overige niet-Nederlanders 52 respectievelijk 31 procent). Uitspraken over de achterblijvende opkomst van 'de' buitenlandse vrouwen zijn derhalve niet langer houdbaar.

-Inwoners met een wat hoger sociaal-economisch niveau gingen vaker naar het stembureau dan inwoners met een minder hoog sociaal-economisch niveau. Dit geldt zowel voor Nederlanders als voor migranten. Beschouwen we de opkomst van werklozen apart, dan blijkt dat de opkomst van werkloze migranten relatief hoger was dan de opkomst van werkloze autochtone Nederlanders.

-Migranten stemden hoofdzakelijk op Ne-

Een verwaarloosd electoraat

derlandse partijen. De deelnemende Turkse moslimpartij Hak Yol heeft in geen enkele deelgemeente een serieuze kans op een zetel gehad. Het is intussen wel de enige partij geweest die - tot op zekere hoogte - de massale steun voor de PvdA heeft kunnen breken: Hak Yol was goed voor 43 procent van de Turkse stemmen. Toch bleef voor de meeste Turken de PvdA partij nummer één (53 procent). De sleutel van Hak Yols 'succes' was het inspelen op gevoelens van etniciteit en religiositeit onder de Turkse moslims. Dat was trouwens tevens haar grootste handicap, immers de heterogeniteit onder de migranten verhinderde het ontstaan van een bredere aanhang op basis van etniciteit of religie.

-De PvdA heeft het meest geprofiteerd van de migrantenstemmen. Van de Surinaamse en Antilliaanse kiezers heeft 89 procent sociaal-democratisch gestemd; van de Marokkaanse kiezers deed 87 procent dat. Gemiddeld stemde 69 procent van de niet-Nederlanders op de PvdA. Toch was het gewicht van deze *ethnic vote* maar betrekkelijk, immers 59 procent van de autochtone kiezers had al een sociaal-democratische voorkeur. De allochtone kiezers hebben het percentage PvdA-stemmen kunnen vergroten tot 61 procent. De overige gevestigde partijen hebben wel wat stemmen gekregen, zij het in zeer beperkte mate.

Mediagebruik

Is dit stemgedrag een rechtstreeks gevolg van de (voorlichtings)campagne? Om die vraag te beantwoorden, is nagegaan of de in de campagne aangeboden informatie de doelgroepen heeft bereikt. Daartoe organiseerden we een kleine steekproef in Kralingen en Prins Alexander.⁷ Die hoeft niet representatief te zijn voor de gehele bevolking. Het ging slechts om het verkrijgen van globale indicaties. De resultaten brengen evenwel eenduidige tendensen aan het licht.

Turken en Marokkanen, zo blijkt uit de steekproef, hebben - in tegenstelling tot Nederlanders - amper acht geslagen op de vele, met een hoop tamtam georganiseerde verkiezings-evenementen. De politieke fora, wielerrondes, talentenjachten, voetbalwedstrijden enzovoorts, zijn hun goeddeels ongaan. Hetzelfde gold voor de Turkse en Marokkaanse-Arabische berichten die in Nederlandse (wijk)kranten waren opgenomen. Deze zijn door Turken en Marokkanen vrijwel niet opgemerkt. Marokkanen hebben bovendien ook nagenoeg geen pamfletten gelezen. Turken daarentegen hebben zowat even vaak als Nederlanders dergelijke folders onder ogen gehad. Dit heeft wellicht te maken met het feit dat het analfabetisme onder Marokkanen groter is, maar ook met het feit dat verscheidene Turken (soms kandidaten) via moskeën, koffiehuisen en andere netwerken zulk propagandamateriaal verspreiden.

Voor Marokkanen was de radio het informatiekanaal bij uitstek. Zij weken hierin belangrijk af van de Turken. Anders dan verwacht, hebben deze maar in beperkte mate hun informatie over de verkiezingen verkregen via de radio (Hilversum 2 en 5 en de eigen piratenzenders). Een informatiekanal van grote betekenis (voor Marokkanen wat meer dan voor Turken) was ook de televisie, met name het programma NOS-Paspoort.

Het belangrijkste informatiekanal voor de Turken was hun informele organisatie, dat wil zeggen hun netwerken van vrienden en kennissen. Hoewel Marokkanen ook met vrienden, kennissen en burens over de verkiezingen hebben gesproken, was dit voor hen zoals gezegd niet het voornaamste kanaal van informatie. Wel waren bij hen de politieke gebeurtenissen vaker het onderwerp van gesprek in familiekring. Het is ten slotte interessant te vermelden dat menige Turk en Marokkaan niet alleen door landgenoten aangespoord is om naar het stembureau te gaan, maar soms ook door Nederlanders. Voor zover het gaat om de 'officiële' campagne, kunnen we dus vaststellen dat verschillende etnische bevolkingsgroepen op verschillende wijze gebruik hebben gemaakt van het informatieaanbod. De gevoerde campagne sloot niet altijd aan bij het mediagebruik van deze etnische groepen, waardoor de campagnevoerders hun doelgroepen maar ten dele

hebben bereikt. Uit het onderzoek is trouwens verder gebleken dat buitenlanders zich op hun eigen manier met verkiezingen hebben beziggehouden. De interesse in de Nederlandse politiek is groot, wat nog niet hoeft te betekenen dat de kennis ervan groot is.

Kennis

Hoewel niet alle informatie op zijn plaats terecht is gekomen, was haast elke respondent wel op de hoogte van het feit dat er verkiezingen waren. Wat een deelgemeenteraad is en wat hij zoal kan doen, konden niet veel Turken en Marokkanen ons echter precies vertellen. Maar het dient te worden benadrukt dat zij hierin slechts weinig afweken van de Nederlanders, die in het algemeen ook een geringe kennis aan de dag legden. Onder degenen die niet zijn gaan stemmen, vonden we zowel mensen die volstrekt niets over een deelgemeenteraad wisten te vertellen, als mensen die wel enige kennis in huis hadden. De thuisblijvers lichtten toe niet gestemd te hebben uit gebrek aan tijd, aan interesse en aan vrouwen in de politiek.

Onder degenen die wel naar de stembus zijn gegaan, vonden we eveneens mensen die soms enkele, soms geen juistheden over de deelgemeenteraad wisten te vertellen. Een onomstotelijk en eenduidig verband tussen kennis van deelgemeenteraden en het stemgedrag hebben we, kortom, niet kunnen vaststellen. De Turkse en Marokkaanse kiezers hadden met hun stem vaak politieke doelen op het oog, die voor een niet onaanzienlijk deel liggen op terreinen waar deelgemeenteraden geen of weinig zeggenschap over hebben. Het was hen in het bijzonder te doen om betere huisvesting, meer werkgelegenheid en bovenal om het bestrijden van vreemdelingenhaat en de Centruumpartij. Buitenlanders zijn gemobiliseerd door hun idee dat hun stem gunstig was voor de positie van de 'gewone werkmán', door de wens eigen kandidaten te ondersteunen, door hun angst voor de Centruumpartij en door hun zorg voor de positie van de etnische minderheden.

De voornaamste factoren die van invloed waren op het stemgedrag van migranten, zijn hun sociaal-economische positie, hun (door de Centruumpartij) bedreigde positie als etnische minderheid, en in mindere mate het optreden van eigen kandidaten en maar in beperkte mate hun kennis van het hier vigerende politieke stelsel. Dit verklaart ook waarom de opkomst niet samenhangt met de omvang en intensiteit van de campagnes in de onderscheiden deelgemeenten, maar wel met het sociaal-economisch niveau van de buurt.

Het is een bekend politicologisch verschijnsel dat degenen die een lage sociaal-economische positie innemen naar verhouding minder politieke activiteiten ondernemen. Uit de internationale literatuur over de verkiezingsdeelname van migranten kunnen we voorts opmaken dat die migranten die nog overwegen ooit naar het thuisland terug te keren en sowieso weinig participeren in de bestaande instituties van het gastland, een relatief geringe verkiezingsdeelname vertonen.⁸ Dit wil niet per se zeggen dat deze groepen dus geen kennis van het politieke systeem hebben, of zich er nooit mee bezighouden.

De ervaringen in Engeland zijn in dit verband vermeldenswaard. Daar doet zich bijvoorbeeld het merkwaardige verschijnsel voor dat Aziaten aanzienlijk vaker dan West-Indiërs naar de stembus gaan, terwijl zij er aanmerkelijk minder interesse in hebben en er ook minder met elkaar over praten. West-Indiërs, die een nog lager sociaal-economische positie hebben en die nog niet besloten hebben zich definitief in Engeland te vestigen, houden zich wel degelijk intensief met de politiek bezig, alleen zijn zij amper naar het stembureau te bewegen.⁹

In hoeverre een dergelijke ontwikkeling zich ook in Nederland zal voordoen, valt nog niet te zeggen. Maar zoveel is al wel duidelijk: de verkiezingsopkomst is - zeker op korte termijn - maar in beperkte mate te manipuleren. Zij zal veeleer afhangen van de opstelling van de Nederlandse politieke partijen, of zij daadwerkelijk bereid zijn om aan migranten uitzicht te bieden op positieverbetering.

Mag uit het voorgaande worden afgeleid dat een voorlichtingscampagne gericht op buitenlandse kiezers dan maar moet worden afgeschaft? Dat lijkt mij niet. Aandacht voor de politieke rechten van migranten is noodzakelijk. Maar dan moeten campagnevoerders wel een realistische koers varen. Om dit te bereiken verdient het wellicht aanbeveling de campagnevoerders 'voor te lichten'. Daarin hoeft dan niet zozeer de kwestie aan de orde te komen dat in de opzet van de campagne gericht op buitenlanders niet moet worden uitgegaan van 'de' buitenlander, maar dat rekening gehouden moet worden met het verschillend mediagebruik van verschillende etnische groepen.

Belangrijker is dat men omtrent het resultaat van de campagne geen overdreven verwachtingen moet koesteren. Dat betekent in de eerste plaats meer afstand van de discutabele veronderstelling dat de politieke kennis van buitenlanders abominabel veel slechter zou zijn dan die van Nederlanders. Vervolgens zou afgerekend moeten worden met de bezweringsformule dat met het verstrekken van meer kennis (over het politieke systeem) veranderingen van het (stem)gedrag vanzelf uit de hoge hoed komen rollen. Is het niet verdacht simpel dat het eventueel thuisblijven van buitenlandse kiezers louter een gevolg zou zijn van een manco in de voorlichting? Ik zie het belang van de voorlichtingscampagne meer op een ander terrein liggen. Het zou niet zozeer moeten gaan om het overdragen van kennis, maar om het bespreekbaar maken van politieke belangen. Het beschikbare materiaal biedt met name politieke partijen een aardige binnenkomer bij het aangaan van gesprekken met individuele of groepen migranten.

Tot dusver hebben deze instituties, die bij uitstek vorm moeten geven aan de politieke participatie van migranten, het op dit punt nog te veel bij lippendiensten gelaten. Het valt te hopen, dat zij in de voorlichtingscampagne van de overheid ditmaal géén argument zien om hun eigen passiviteit te legitimeren, maar dat zij het als een uitdaging beschouwen om migranten in hun eigen verenigingsleven te betrekken. Het gaat immers niet zozeer om opkomstcijfers, maar om politieke invloed. □

Ik dank mijn collega Ruud de Jongh voor zijn commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

Noten

1. P. van Alten, 'Angst voor Centruumpartij bij kiezen deelraden', in: *Lokaal Bestuur*, 8(1985)4, p. 13-14.
2. J. Rath, 'Turkse en Marokkaanse eilanders in het Hollandse politieke vaarwater. Migrantenkiesrecht in de praktijk', in: *Sociologische Gids*, 28(1981)3, p. 202-227.
3. VNG/Veldkamp Marktonderzoek, *Minderheden meer toekomst. Een onderzoek verricht door de Commissie Kiesrecht Niet-Nederlandse Ingezetenen*, Amsterdam/s-Gravenhage, 1983.
4. Veldkamp Marktonderzoek, *Evaluatie van de voorlichtingscampagne: de nulmeting*, Amsterdam, 1985.
5. J. Rath, *Migranten, de Centruumpartij en de deelraadsverkiezingen van 16 mei 1984 te Rotterdam*. Leiden: COMT, 1985. Dit rapport is verkrijgbaar á f 17,50 bij de DSWO, Middelstegegracht 4, 2312 TW Leiden, tel. 071-14.83.33 tst. 2267.
6. Deze bewerking is verricht door de politicoloog F. Buijs. Hij zal in een binnenkort te verschijnen publicatie in *Acta Politica* hier nader op in gaan.
7. Dit deelonderzoek heb ik verricht samen met Aukje van der Hoek, Teuni Looij en Sanna Ravestein-Willis. De verantwoordelijkheid voor de rapportage ligt echter geheel bij mij.
8. Zie Rath (1985), *ibid.*
9. Z. Layton-Henry & D. Studlar, 'Electoral Participation of Black and Asian Britons', in: *Parliamentary Affairs*, 38(1985)3, p. 307-318.